

כח

חשמונאים – כהונה ומלכות

- א. אין מושחין מלכים כהנים
 - ב. מלך מן הכהנים
 - ג. ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים
 - ד. וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים
- סיכום

א. אין מושחין מלכים כהנים

הכהנים עבדו במקדש ועסקו בעבודת הקרבנות בקדושה ובטהרה, והמלך עסק בעולם המעשה – צבא, כלכלה ועוד. אלו שני תפקידים שונים. החשמונאים הכהנים, ובהם גם כהנים גדולים, שימשו גם כמנהיגים שלטוניים וצבאיים. מה משמעות השילוב המיוחד שבין כהונה ומלכות כפי שהיה אצל החשמונאים?
בתלמוד ירושלמי (סוטה ח, ג; הוריות ג, ב) נאמר:

אין מושחין מלכים כהנים. אמר רבי יודן ענתונדריה: על שם "לא יסור שבט מיהודה" (בראשית מט, י). אמר רבי חייה בר אדא: על שם "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ), מה כתיב בתריה? "לא יהיה לכהנים הלויים" (דברים יח, א).

המלכות שייכת אך ורק לשבט יהודה. מהפסוק: "לא יסור שבט מיהודה" למדים שהמלכות היא ליהודה בלבד, ומהפסוק: "לא יהיה לכהנים וללויים" לומדים שאסור למשוח או למנות מלכים משבט לוי. מדוע אין מושחים מלכים כהנים? הסביר זאת הרמב"ן (בראשית מט, י):

ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו. וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו, שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה, כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל, ולו חותם המלכות, עד כי יבא שילה ולו יקתה כל העמים לעשות בכולם כרצונו, וזהו המשיח, כי השבט ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות, ושילה הוא בנו אשר לו יקתה העמים.

הרמב"ן התמודד עם העובדה שבמהלך ההיסטוריה של עם ישראל היו מלכים שלא היו משבט יהודה:

...ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה. והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר "ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים" (מלכים א יא, לט). וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח, ד): "הם המליכו ולא ממני".

האיסור למנות מלך שלא משבט יהודה חל מאז שדוד התמנה למלך. אמנם היה היתר זמני מאת הנביא אחיה למנות מלך שאינו משבט יהודה, אך לא לאורך תקופה כה ארוכה. גם בימי בית שני מלכי החשמונאים עברו על האיסור למנות מלך שאינו משבט יהודה:

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני. כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב. והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (בבא בתרא ג ע"ב): "כל מאן דאמר 'מבית חשמונאי קאתינא' – עבדא הוא", שנכרתו כולם בעוון הזה... כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום.

הרמב"ן העריך את פעולתם של החשמונאים לשם שמירת התורה בעם ישראל, אך לדבריו הם נהרגו בקרבות כעונש על כך שמלכו, מאחר שהמלכות יכולה להיות רק משבט יהודה. ולא רק זאת:

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו "תשמרו את כהנתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם, עבדת מתנה אתן את כהנתכם" (במדבר יח, ז), ולא היה להם למלוך, רק לעבוד את עבודת ה'.

האיסור למנות מלך שאינו משבט יהודה חל על כל השבטים, אך אם ממנים משבט לוי למלכות עוברים על הוראה נוספת שנאמרה לשבט לוי: לעסוק אך ורק בעבודת המקדש. הרמב"ן סיים את דבריו בדברי הירושלמי:

וראיתי בירושלמי במסכת הוריות (ג, ב): "אין מושחין מלכים כהנים, אמר רבי יהודה ענתוריא: על שם 'לא יסור שבט מיהודה'. אמר רבי חייא

ברבי אבא: 'למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל', מה כתיב בתריה: 'לא יהיה לכהנים הלויים'". הנה שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרן.

הרמב"ן קיבל את דרשת הפסוקים בירושלמי כהוראה מחייבת, ונימק בכך מדוע החשמונאים הכהנים לא האריכו ימים במלכותם ונהרגו בקרבות. היו שלא קבלו את פרשנות הרמב"ן לדברי הירושלמי. רבנו ניסים (דרשות הר"ן, דרוש שביעי), הביא את דברי הרמב"ן וכתב:

ודברי תימה הם, שאם כן לא נשלמה צואת יעקב... וזה הפסוק אינו מצווה ולא אזהרה לבאים אבל הקדמת הידיעה ממה שיקרה... אין ממלכי חשמונאי על זה קשיא כלל, כי לא יבטיח הכתוב ליהודה רק כל ימי היות הממשלה לישראל מצד עצמם לא תכרת משבט יהודה, והממשלה לעולם תהיה בשבטו כל זמן שתהיה בישראל. אבל לא הבטיח שלא יתמנה אדם בשררה מן השררות אם אינו משבט יהודה. והמלכים אשר מלכו בבית שני לא היתה מלכותם מצד עצמם כלל אבל הם כפקידים למלך פרס ורומי גם לזולתם מן המלכים.

לדברי הר"ן אם פירוש הפסוק הוא כדברי הרמב"ן אזי יוצא דברי יעקב אבינו לא התקיימו. טענתו העיקרית היא שהפסוק איננו צווי, אלא נבואה והבטחה על העתיד להיות. ההבטחה היא שכל עוד יש מלכות בישראל היא תהיה משבט יהודה, אך זה לא סותר את העובדה שיכולים להיות מלכים גם משבטים אחרים. כך אכן אירע: ממלכת ישראל התקיימה לצידה של ממלכת יהודה. מלכות יהודה החלה בימי דוד, אחריו מלך שלמה, ורק בעת מלכות רחבעם בנו קמה ממלכת ישראל בראשות ירבעם בן נבט. ממלכת ישראל הסתיימה בימי המלך הושע בן אלה, וממלכת יהודה המשיכה להתקיים עד חורבן הבית הראשון. באשר למלכי בית חשמונאי, הם לא היו מלכים עצמאיים, אלא מלכי חסות הכפופים לשלטון פרס ורומי ולמלכים אחרים.

לדברי הר"ן כוונת הירושלמי היא שאין מעמידים מלך עצמאי שאינו משבט יהודה, ובפסוק יש הוראה שהיא גם הבטחה שכך אכן יהיה.

רבי יהונתן אייבשיץ (יערות דבש חלק ב, עמ' רסב-רסג בהוצאת אור הספר), הסביר שמלכות החשמונאים הייתה תקינה מאחר שגם שבט הכהונה מיוחס לשבט יהודה:

ידוע כי כל הכהנים הם שלשלת אהרון, ואשתו של אהרון היתה אחות נחשון משבט יהודה (שמות ו, כג), ולכן לא חששו צדיקים חשמונאים בזה, כי הם מצד אמם מיהודה.¹

1. כך כתב גם רבי צדוק הכהן מלובלין, פרי צדיק – בראשית, עמ' שנב (הוצאת משמחי לב).

הוא קשר זאת לגמרא בסנהדרין (ה ע"א) הדורשת את הפסוק: "לא יסור שבט מיהודה" – אלו ראשי גליות שבבבל... 'ומחקק מבין רגליו' – אלו בני בניו של הלל [=הנשיאים שבארץ ישראל]". התוספות שם (ד"ה הכא) הסבירו שראשי הגליות היו מיוחסים לזכרים של בית דוד, והנשיאים היו מהנקבות של בית דוד. באופן דומה, מכיון שכל שבט הכהונה מתייחס לנקבות של שבט יהודה בשל אלישבע אשת אהרון, לא היה חטא בשלטון החשמונאים.²

על פי דברים אלו לא ברורה דרשת הירושלמי "אין מושחין מלכים כהנים", שהרי הכהנים מיוחסים גם לשבט יהודה.

הראי"ה קוק (שור"ת משפט כהן סימן קמד, עמ' שלז) הסביר את הנהגתם של החשמונאים:

...ומה שכתב הרמב"ן (בראשית מט, י), שעשו שלא כראוי על אשר לא החזירו המלכות לבית דוד, בודאי היה ראוי להשתדל בזה, ואם אולי היתה בזה העכבה, מצד המלכויות המושלות אז עליהם, היה ראוי לדבריו על כל פנים למנוע מלקבל מלכות לכתחילה. אבל מ"מ כשמנוהו ישראל בהסכמת סנהדרין, שראו גם כן שיש צורך בדבר, ואולי ראו שבלא עזרתם של החשמונאים, שזכו לתפארת גדולה באומה, מצד מעשיהם הגדולים וקדושת חסידותם ותורתם המרובה, לא היה אפשר להעמיד מלך מבית דוד, על כן הסכימו גם הם על המינוי שלהם, ולא נחשב זה להסנהדרין לדבר שאינו ראוי, גם לדעת הרמב"ן, כי אם להחשמונאים עצמם, שהם היו יכולים להשתדל בדבר, ע"פ הסכמת האומה; ואי אפשר לדעת פרטי המצב אז, אע"פ שכתובים לפנינו רושמי דברי הימים.

שלטונם של החשמונאים תקף ולגיטימי, אך הקושי הוא בכך שעל החשמונאים היה להימנע מלכתחילה ליטול את הנהגת המלוכה. היה עליהם למצוא את הראויים לדבר מבית דוד, למרות שיתכן שהם היו הראויים ביותר באותה העת לתפקיד זה.

ב. מלך מן הכהנים

במקום אחר נימק הראי"ה קוק (שמועות ראייה, בראשית עמ' פ) את הסיטואציה שלהכהנים המלכים מבית חשמונאי מבחינה רעיונית. אכן כהונה ומלכות הם שני תפקידים שונים, אך באופן חריג ומיוחד היה צורך בשילוב הזה על מנת לנצח את היוונים:

2. עיון בדברי התוס' הללו, ראה במאמרי: "מנהיגים מבית דוד שאינם מלכים", מלכות יהודה וישראל, עמ' 76-86.

למלחמה נגד היוונים הוצרכו את החשמונאים שהיו מזרע אהרן, מזרע הכהונה בישראל. כי באמת נבדלת היא הכהונה מהמלכות. ודרשו חז"ל (שמות רבה ב, ו) שמשה רבנו אמר "הנני" (שמות ג, ד), הנני לכהונה הנני למלכות. אמר לו ה': "אל תקרב הלם" (שמות ג, ה), ודרשו חז"ל (שמות רבה שם) אין הלום אלא כהונה, אין הלום אלא מלכות. אם כן כהונה לחוד ומלכות לחוד. הכהונה נתנה להפצת דעת ה' בעולם כדברי הכתוב "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו" (מלאכי ב, ז), והמלוכה נתנה לישראל להנהגת העם וללחום את מלחמת ה' שנאמר להם מפי ה' ע"י משפט האורים. אבל בשעה שהיוונים באו במלחמתם הכפולה, מלחמה גופנית ומלחמה רוחנית נגד המידות הרוחניות של ישראל, היה צורך לכח הכהונה של החשמונאים ללחום מלחמה זו.

הכהונה מרוממת את חיי הרוח בעם ישראל, ולעומתה המלוכה עוסקת בחיי החומר – מלחמות וכדומה. בגלל שמלחמתם של היוונים הייתה כפולה, רוחנית ופיזית, היה צורך להעמיד מולם כח שיוכל להתמודד עם שני התחומים. דבריו אלו אינם תואמים לדברי הרמב"ן שראה בהתנהלות החשמונאים עוון. לפי הראי"ה קוק, בדרך כלל יש להפריד בין שני התפקידים, אך באופן חריג דווקא בימי החשמונאים היה מקום להנהגה זו.

מקור לדברי הראי"ה קוק ניתן למצוא בדברי הרמב"ם (הל' חנוכה ג, א) שפתח את הלכות חנוכה באריכות דברים הקשורים לרקע ההיסטורי של החג:

בבית שני, כשמלכו יון, גזרו גזרות על ישראל ובטלו דתם, ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות, ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם, ונכנסו להיכל, ופרצו בו פרצות, וטמאו הטהרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם ולחצום לחץ גדול. עד שרחם עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום, והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה, עד החרבן השני.

הרמב"ם הדגיש באופן מיוחד את העובדה ש"העמידו מלך מן הכהנים" בהמשך להצגת שני התחומים בהם הציקו היוונים לישראל: "בטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות" – ענייני רוח, ו"פשטו ידם בממונם ובבנותיהם" – ענייני חומר. כיון שכך, היה צורך להעמיד מולם כח שיוכל להתמודד עם שני התחומים. הכפילות הזאת באה לידי ביטוי גם בהלכות המעשיות של חנוכה. הרמב"ם המשיך את דברי הפתיחה בהל' חנוכה:

וכשגברו ישראל על אויביהם ואבדום – בחמשה ועשרים בחדש כסלו היה, ונכנסו להיכל ולא מצאו שמן טהור אלא פך אחד, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד, והדליקו ממנו נרות המערכה שמונה ימים, עד שכתשו זיתים והוציאו שמן טהור.

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו, שתחלתם מלילי חמשה ועשרים בכסלו, ימי שמחה והלל. ומדליקין בהם הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות. וימים אלו הן הנקראין 'חֲנֻכָּה', והן אסורין בסֶפֶד ותענית כימי הפורים, והדלקת הנרות בהם מצוה מדברי סופרים כקריאת המגלה.

'ומפני זה' – מפני מה התקינו ימי שמחה והלל והדלקת נרות? הרמב"ם הדגיש בדבריו שני ניסים מכוננים ומשמעותיים שהובילו לקביעת החג: בהלכה א' תיאר הרמב"ם את הנס הגדול של ניצחון החשמונאים על היוונים ואת תוצאותיו: חזרת המלכות לישראל עד סוף ימי הבית השני. בהלכה ב' תיאר הרמב"ם את נס פך השמן שאירע עם כניסת ישראל חזרה להיכל. נס פך השמן מסמל את התיקון בחיי הרוח והאמונה של עם ישראל.

נראה שעל בסיס אותו מבנה, כתב הרמב"ם את תקנת חכמים לקיים את ימי חנוכה. ימי החנוכה נקבעו בתור ימים טובים לדורות בזמן המקביל להתרחשות נס פך השמן – שמונת הימים המתחילים בכ"ה בכסלו. אולם, למצוות הימים הללו יש שתי סיבות: הסיבה לקביעת הימים הללו בתור "ימי שמחה והלל" היא נס המלחמה (עליו נכתב בהלכה א), ואילו הסיבה לכך ש"מדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות, להראות ולגלות הנס" היא נס פך השמן (עליו נכתב בהלכה ב). ההלל – הוא הודאה על ניסי המלחמה, והדלקת הנרות – זכר לנס פך השמן. אך גם הדלקת הנרות היא ביטוי להודאה על הנס, ולא רק זיכרון לו ופרסומו. הרמב"ם סיים את הלכות הדלקת הנרות כך (הל' חנוכה ד, יב):

מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד, וצריך אדם להיזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו. אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.

הדלקת הנרות היא תוספת בשבח האל והודיה לו. יש לומר הלל ולהודות על ניסי המלחמה בתפילה, אך גם הדלקת הנרות, מלבד זכרון הנס ופרסומו, היא תוספת של שבח והודאה על כל הניסים שנעשו לנו.³

3. ראה בהרחבה במאמרי: "פרסום הנס ברבים – הודאה לה'", בספר זה (מאמר כז).

ג. ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים

עד עתה פורשה המשיחה כמינוי, והמחלוקת בין הרמב"ם לבין הרמב"ן הוצגה בשאלה האם ניתן למנות כהנים למלכים. יתכן שהרמב"ם לא ראה קושי במינויים של החשמונאים הכהנים למלכים, מפני שהוא הבין שהאמירה "אין מושחין מלכים כהנים" מתייחסת למצב בו מושחים למלוכה את הכהנים בשמן המשחה.

גם כהנים גדולים וגם מלכים היו נמשחים, ויתכן שסיבת האיסור למשוח מלכים כהנים תלויה במהותה של משיחה זו. משה רבנו צווה למשוח את אהרון ובניו: "והלבשת אתם את אהרן אחיך ואת בניו אתו, ומשחת אתם ומלאת את ידם וקדשת אתם וכהנו לי" (שמות כח, מא). פעולת המשיחה היא בשמן: "ולקחת את שמן המשחה ויצקת על ראשו ומשחת אתו" (שמות כט, ז). כך אכן עשה משה: "ויצק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אתו לקדשו" (ויקרא ח, יב).

גם מלכים נמשחו בשמן (שמואל א י, א; שם טז, יג; תהילים פט, כא): מלכי בית דוד בשמן המשחה, ומלכי ישראל בשמן אפרסמון (הוריות יא ע"ב). יש הבדל בין מלכים לכהנים גדולים בשאלה את מי מהם מושחים (תוספתא סנהדרין [צוקרמאנדל ד, יא):

מלך טעון משיחה, בן מלך אין טעון משיחה. כהן גדול בן כהן גדול אפילו עד עשרה דורות טעון משיחה.

ובהרחבה בגמ' בכריתות (ה ע"ב) ובהוריות (יא ע"ב):⁴

תנו רבנן: "ויקח משה את שמן המשחה וימשח את המשכן ואת כל אשר בו... ויצק משמן המשחה על ראש אהרן" (ויקרא ח, י-יב). רבי יהודה אומר: שמן המשחה שעשה משה במדבר הרבה נסים נעשו בו... בו נמשח משכן וכליו, אהרון ובניו כל שבעת ימי המילואים, ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. ואפילו כהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה, ואין מושחין מלך בן מלך. ואם תאמר מפני מה משחו את שלמה? מפני מחלוקת אדוניה. ואת יהואש? מפני עתליה. ואת יהואחז? מפני יהויקים אחיו, שהיה גדול מאחיו שתי שנים... ומנלן דכי אתי מחלוקת בעי משיחה, ולא כל דבעי מלכא מורית ליה מלכותא? אמר רב פפא: אמר קרא "הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ) – בזמן ששלום בישראל.

כהן גדול בן כהן גדול מושחים, אך מלך בן מלך אין מושחים אלא אם כן יש מחלוקת או אי הסכמה על מינויו. כך כתב הרמב"ם בהל' מלכים (א, ז):

4. ובאופן דומה גם בירושלמי שקלים ו, א.

כשמעמידן המלך מושחין אותו בשמן המשחה, שנאמר "ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו" (שמואל א' י, א). ומאחר שמושחין המלך הרי זה זוכה לו ולבניו עד עולם.

ושם בהלכה יב כתב:

ואין מושחין מלך בן מלך, אלא אם כן היתה שם מחלוקת או מלחמה מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת. לפיכך משחו שלמה מפני אדוניה, ויואש מפני עתליה, ומשחו יהואחז מפני יהויקים אחיו.

הרמב"ם חזר על אופן משיחת המלך גם בהל' כלי המקדש (א, יא):

אין מושחין את המלך אלא על גבי המעיין, ואין מושחין מלך בן מלך שהמלכות ירושה למלך לעולם, שנאמר: "הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ). ואם היתה שם מחלוקת מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת ולהודיע לכל שזהו מלך לבדו, כמו שמשחו שלמה מפני מחלוקת אדוניהו, ויואש מפני עתליה, ויהואחז מפני יהויקים אחיו.

באשר למשיחת כהן כתב הרמב"ם שם (א, ח-ז):

אין מושחין ממנו לדורות אלא כהנים גדולים ומשוח מלחמה ומלכי בית דוד בלבד, אפילו כהן בן כהן מושחין אותו, שנאמר: "והכהן המשיח תחתיו מבניו" (ויקרא ו, טו).

בבית שני שלא היה שם שמן המשחה היה כהן גדול מתרבה בלבישת בגדים בלבד, שהיה לובש בגדי כהונה גדולה.

יש הבדל מהותי בין משיחת מלך לבין משיחת כהן. משיחת מלך איננה משיחה אישית אלא משיחת השושלת, המשפחה. על כן אין מושחין מלך בן מלך, כי מלך יורש ממשך את שושלת המשפחה: "המלכות ירושה למלך לעולם". רק אם יש ערעור או מחלוקת על מינוי המלך החדש יש צורך לחזק את מעמדה של השושלת המשפחתית או לחילופין להתחיל שושלת מלוכה חדשה.⁵ לעומת זאת, משיחת הכהן היא משיחה אישית.

עיון בדרשת הירושלמי מלמד על הקשר שבין הבדל זה לאיסור משיחת כהנים למלוכה:

5. על מהות המשיחה של מלך בעת מחלוקת, ראה במאמרי: "בחירת מנהיג ציבור ומעמדו", מלכות יהודה וישראל, עמ' 46-41.

אמר רבי חייה בר אדא: על שם "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל", מה כתיב בתריה? "לא יהיה לכהנים הלויים".

משיחת המלך היא משיחת השושלת: "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל", אריכות ימי שלטון המלך ובניו בקרב ישראל. הפסוק הסמוך העוסק בכהנים מלמד שלכהנים וללויים לא יהיה חלק בכך. יתכן שזו הייתה הסיבה לאיסור למשוח כהן למלך. משיחה שכזו יכולה הייתה להתפרש בטעות כשינוי מהותי גם בהורשת הכהונה הגדולה: כשם שהמלכות היא לעולם, למשפחה המסוימת, כך גם הכהונה הגדולה היא כזו. יתכן שלכן, על פי הרמב"ם, רק כשנעשה שימוש בשמן המשחה תקפה הלכה זו שאין מושחים מלכים כהנים. הרמב"ם כתב שם (הל' כלי המקדש א, ה) שבבית שני נגזז שמן המשחה ולא היה ניתן למשוח מלכים וכהנים. ממילא, במצב שכזה אין חשש שמא מינוי כהן למלך יתפרש כמינוי קבוע ותמידי, ועל כן לא ראה הרמב"ם בעיה בכך שבבית שני מינו כהנים למלוכה.

ד. וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים

לעובדה שהחשמונאים הכהנים מלכו ונלחמו יש משמעות נוספת, והיא באשר לשותפותם של כהנים במלחמות ישראל נגד אויביהם. ממקורות נוספים בדברי הרמב"ם ניתן להבין שכהנים משתתפים במלחמות ישראל. אשת יפת תואר מותרת במלחמה (דברים כא, י-יד). על כך שאלה הגמרא (קידושין כא ע"ב):

איבעיא להו: כהן, מהו ביפת תואר? חידוש הוא, לא שנא כהן ולא שנא ישראל, או דילמא שאני כהנים, הואיל וריבה בהן מצות יתרות? רב אמר: מותר, ושמואל אמר: אסור.

מכאן שכהנים, בני שבט לוי, יצאו להלחם, והשאלה היא אם הם מותרים ביפת תואר. הגמרא שם דנה במחלוקת רב ושמואל בעניין, ולהלכה פסק הרמב"ם (הל' מלכים ח, ד):

הכהן מותר ביפת תואר בביאה ראשונה, שלא דברה תורה אלא כנגד היצר, אבל אינו יכול לישאנה אחר כך מפני שהיא גיורת.⁶

6. על שאלת השתתפות כהן במלחמה ראה בספר המפתח, ברמב"ם מהדורת הר"ש פרנקל, הלכות מלכים ח, ד; הרב דוד הכהן (הרב הנזיר), מגילת מלחמה ושלוש, ירושלים תשכ"ח, עמ' כז-כח; הרב יהודה גרשוני, "על הגבורות ועל המלחמות – גיוס כהנים ולויים למלחמה", תחומין ד

מקור נוסף ממנו נלמד שכהנים היו יוצאים למלחמת רשות, וביניהם אפילו הכהן הגדול, הוא מהאמור בפרשת שופטים, על אותם המשוחררים ממלחמת רשות:

וְדָבְרוּ הַשְּׂטָרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר... וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ
 לְךָ וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקְחָנָה (דברים כ, ה-ז).⁷

אך לא כל מי שארש אשה חוזר:

ואלו שאינן חוזרין... המחזיר את גרושתו, אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט (משנה סוטה ת, ג).

אמנם, יתכן וכהן גדול שאירש אלמנה או כהן הדיוט שאירש גרושה או חלוצה היו חוזרים מסיבה אחרת – מטעם "הירא ורך הלבב", המתפרש על ידי ר' יוסי הגלילי כ"מתירא מן העבירות שבידו" (שם משנה ה):

רבי יוסי אומר: אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט... הרי הוא הירא ורך הלבב.

אך במקום אחר כתב הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל יג, יב):

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל וביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר: "וירו משפטיו ליעקב ותורתך לישראל" (דברים לג, י). לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין, ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם, שנאמר: "ברך ה' חילו" (דברים לג, יא), והוא ברוך הוא זוכה להם, שנאמר: "אני חלקך ונחלתך" (במדבר יח, כ).

מדברי הרמב"ם כאן יש ללמוד ששבט לוי פטור מהשתתפות במלחמה, בעוד שבהלכות חנוכה הוא הדגיש ש"גברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם"?

ניתן להסביר את דברי הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל על פי הסברו של הרא"ה קוק שם:

(תשמ"ג), עמ' 62-63; הרב יעקב אריאל, "רב צבאי במלחמה", שו"ת באהלה של תורה, חלק ב, סימן מז; הרב יהושע וייצן, "ולא זוכין לעצמן בכח גופן – בענין שבט לוי ושירות צבאי", שיר למעלות, ב (אייר תש"ס), עמ' 67-73.

7. כהן משוח מלחמה היה גם לוחם עם הלוחמים האחרים. ראה במאמרי: "יהודה המכבי ככהן משוח מלחמה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 305-319.

ונראה שאע"פ שאין שבט לוי "עורכין מלחמה", היינו לעשות מלחמה פרטית, כמו שאפשר שיזדמן ששבט אחד עושה מלחמה בשביל ההתנחלות שלו שימצא לו בזה. אבל כשכל ישראל יוצאין למלחמה, מחוייבים גם הם לצאת. ומלחמה של כלל ישראל זאת היא גם כן עבודת ה'. שכל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה', הוא שייך לה יותר משאר כל העם.⁸

כשעם ישראל נכנס לארץ צו כל השבטים להלחם עליה, כולל האזהרה הייחודית שנאמרה בעניין זה לבני גד ולבני ראובן. בשלב מסוים, לאחר שרוב הארץ כבר נכבשה, עצר הקב"ה את המלחמה ואפשר לשבטים להתנחל במקומם, ובלבד שכל שבט ישלים את כיבוש נחלתו באופן עצמאי (יהושע יג).⁹ על פי דברי הראי"ה קוק, באותן מלחמות שהיו אמורים השבטים לנהל על מנת להשלים את כיבוש נחלותיהם הפרטיות, היו בני שבט לוי פטורים. לעומת זאת, במלחמה בה כלל ישראל נלחם גם שבט לוי צריך לקחת חלק. פרשנות הראי"ה קוק מתבססת כנראה על כך שהרמב"ם לא הסתפק באמירה שבני שבט לוי "לא עורכין מלחמה", אלא הוסיף לכך את המילים "כשאר ישראל". רוצה לומר, רק ממלחמות הדומות למלחמות שאר שבטי ישראל בני שבט לוי פטורים, אך במלחמות שכלל ישראל נלחם בהם כאחד – גם על בני שבט לוי להשתתף. אדרבה, כל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה', הוא שייך לה יותר משאר כל העם.¹⁰

אכן, דברי הרמב"ם אודות שבט לוי נאמרו בפרק בו עוסק הרמב"ם בהלכות הנוגעות לערי הלויים, אותן ערים שכל שבט מצווה להפריש לטובתם. הם אינם נוחלים אותן, ועל כן אינם מצויים להלחם בעבורן. הרמב"ם לא כלל הלכה זו בהלכות

8. הדברים הללו הם מתוך פירושו של הראי"ה קוק לרמב"ם הל' שמיטה ויובל יג, יב. הראי"ה קוק כתב את הספר "שבת הארץ", בו הוא מבאר את הלכות שמיטה ברמב"ם מפרק א-ח. הספר יצא לאור בחייו בשנת תר"ע. בשנת תשנ"ד הוציא מכון "התורה והארץ", כפר דרום ת"ו, את הספר "שבת הארץ" (ב' כרכים), עם מקורות, ביאורים ומפתח. כרך נוסף ובו פרקים ט-יג יצא בשנת תשס"ז. השורות הללו שהבאנו בביאור הלכה זו, פורסמו לפני כן ע"י הרב משה צבי נריה (צו בקו, כפר הרואה תשנ"ז, עמ' 35). דברים דומים כתב גם הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, משפטי עוזיאל, חלק ט עמ' ריז.

9. אמנם השבטים לא עשו כן, ועל כך הוכיחם אחר כך מלאך ה' בבוכים, כמסופר בשופטים ב, א-ה.
10. הרב יעקב אפשטיין ("יציאת לוויים למלחמה", שו"ת חבל נחלתו, חלק ב, סימן קט) העיר על דברי הראי"ה קוק: "ודבריו צ"ע כאילו יש הו"א של מלחמה פרטית לכיבוש שטח של בני לוי. ולענ"ד מציאות זו רחוקה היא, שהרי הם יושבים בעריהם מפוזרים בכל שבטי ישראל, ואף אם יתאגדו לכך, סוף סוף מה המקור לאיסור?". נראה להשיב שב"מלחמה פרטית" הכוונה למלחמה של השבט בו שבט לוי שוכן. כמו כן, הראי"ה קוק לא כתב שיש איסור להשתתף במלחמה של השבט בו נמצאים ערי הנחלה, אלא פטור.

מלכים (פרק ז), בו הוא פרט מי הם המשוחררים והפטורים מהלחימה, אלא במסגרת הלכות יובל (פרק ג). זו הלכה שקשורה לחלוקת הארץ לשבטים, כפי שהיה בעבר וכפי שיהיה לעתיד לבא, כשרוב עם ישראל יהיה בארץ ויתייחס לשבטיו, כל שבט ישב שוב במקומו, ותחזור שוב מצוות היובל.

במלחמה שכלל ישראל נלחם בה, גם בני שבט לוי נמצאים בקרב הלוחמים. לכן יש מצב בו כהן ישא יפת תואר, או שלא ישוחרר מהמלחמה, אם הוא ארש אשה שאסורה לו מבחינה הלכתית.

אדרבה – שבט לוי, העובדים במקדש, הם ראויים ומתאימים יותר. הרמב"ם תיאר את המעמד הרוחני של הלוחמים לפני יציאתם לקרב (הל' מלכים ז, טו):

אחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה,
וידע שעל ייחוד השם הוא עושה מלחמה.

מי שעוסק בלימוד תורה בהעמקה ובהרחבה יכול לדעת מה הוא ייחוד השם ועל מה המלחמה. על כן מתאים יותר שהכהנים והלווים הם אלו שילחמו במלחמה. עוד יש לציין, שאת הפסוק ממנו למד הרמב"ם ששבט לוי הם חיל ה' הפטורים ממלחמה – "ברך ה' חילו" (דברים לג, יא) – פירש רש"י (שם) בצורה הפוכה: "ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם יונים והתפלל עליהם לפי שהיו מועטים". 'חיל ה' מתפרש כלוחמי מלחמות ה'. ואכן, החשמונאים, בני שבט לוי, הובילו והנהיגו את המערכה מול היוונים.

סיכום

"והעמידו מלך מן הכהנים" איננו רק תיאור היסטורי, אלא אמירה עקרונית ומשמעותית. הכהנים העוסקים בעבודת המקדש והקודש, והלווים המחנכים, שותפים גם הם בנטל הבטחוני – בהגנה, בשמירה ובמלחמה, על מנת לבסס את האחיזה בארץ. בתקופת החשמונאים הבעיה הייתה חריפה יותר, מאחר שהמלחמה הייתה רוחנית ופיזית, והיה צורך להעמיד מול היוונים עוצמה כפולה ותואמת: כהנים שהם גם לוחמים ומנהיגים.